

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ

Марусяк Т. С.,

кандидат соціологічних наук,

асистент кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Основною метою статті є вивчення особливостей соціологічного підходу до неперервної освіти, окреслення можливостей та аспектів вивчення освіти дорослих із погляду соціології. Навчання й освіта дорослих – це практика навчання та просвіти дорослих, що здійснюється після завершення офіційної (або формальної) освіти й виходу людини на ринок праці. Аналізуючи освіту дорослих як об'єкт дослідження соціології, варто виділяти певні складники, що потребують теоретичної інтерпретації. На нашу думку, такими можуть бути суб'єкт освіти, мотиви й мета одержання такої освіти, форми й типи освіти дорослих, бар'єри, що можуть перешкоджати успішній реалізації, та функції такої освіти на особистісному й соціальному рівнях. Усіх суб'єктів запропоновано розділити за критеріями, що визначатимуть їхні навчальні потреби: демографічні, географічні, професійні та освітні, матеріальне становище й соціальний статус.

Визначено поняття й основні форми освіти дорослих. Окреслено основні зовнішні та внутрішні спонуки одержання такої освіти. До основних внутрішніх мотивів одержання освіти дорослими варто зарахувати бажання отримати нові знання, вміння та навички; розширити коло соціальних контактів і зв'язків; внутрішній саморозвиток і самовдосконалення; одержання нової професії; зміну соціального статусу; підвищення самооцінки чи оцінки з боку членів референтної групи чи авторитетів; бажання збільшення прибутку/заробітної плати; бажання швидко адаптуватися до змін у суспільстві; ресоціалізацію (одержання нових знань і навичок після перебування в місцях позбавлення волі тощо). З'ясування мотивів, що є рушійною силою одержання освіти дорослих, може стати об'єктом емпіричного соціологічного дослідження поряд із виявленням соціальних запитів та очікувань у цій сфері.

Ключові слова: освіта, неперервна освіта, освіта дорослих, мотивація навчання, соціологія освіти.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, що характеризується швидкими темпами розвитку технологій, трансформаціями всіх соціальних сфер, великою кількістю інформації, на перший план виходить можливість і необхідність постійного самовдосконалення. Окрім цього, ми можемо спостерігати послаблення зв'язку між інститутом освіти й запитами ринку праці, що породжує потребу одержання нових умінь і навичок, підвищення кваліфікації після закінчення формальної освіти в дитячо-юнацькому віці, реалізації інтелектуального, освітнього та професійного потенціалу. В освітньому середовищі пріоритетною стає концепція освіти впродовж життя, що декларується як у науковому дискурсі, так і в середовищі міжнародних громадських організацій і сфери освітньої політики держав.

На думку фахівців проекту «Громадська синергія» Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС, одним із головних викликів на шляху розвитку України нині є дефіцит людських ресурсів, компетентність яких відповідає сучасним вимогам ринку праці. Серед основних причин цього фахівці називають дисбаланс на ринку праці, пов'язаний зі значною кількістю працівників з вищою освітою й браком робітничих кадрів; недостатній для успішного працевлаштування й активної участі в суспільному житті рівень володіння сучасними компетентностями людьми вікової категорії «45+», а також відсутність протягом усіх років незалежності державної політики з навчання дорослих в Україні [12].

Із цими тезами варто погодитися, адже дійсно масовість вищої освіти, низький престиж професійно-технічної освіти й робітничих професій, низька освітня активність дорослого населення чинять негативний вплив на ефективне функціонування ринку праці та можливості самореалізації особистості як кваліфікованого фахівця.

О. Кишенко, аналізуючи трансформації в освіті, наводить ознаки сучасної «посткласичної освіти», такі як постійні інновації, безперервність протягом життя, формування творчості, розвиток умінь і навичок переробки й використання інформації [3].

Важливим, на нашу думку, є реалізація принципу неперервної освіти, вивчення якої можливе в трьох основних напрямках: неперервна освіта як освіта протягом життя, неперервна освіта як освіта дорослих і як професійне підвищення кваліфікації.

Метою статті є вивчення особливостей соціологічного підходу до неперервної освіти, окреслення можливостей та аспектів вивчення освіти дорослих із погляду соціології.

Виклад основного матеріалу. Освіта дорослих як складник неперервної освіти є об'єктом вивчення філософії, психології, педагогіки, економіки. Окремим напрямом, який займається вивченням цієї проблематики, є андрагогіка, в межах якої відбувається пошук нових технологій, форм і методів навчання дорослих. Окремі аспекти теорії освіти дорослих представлені в працях С. Вершловського, О. Огієнко, А. Василюк, Л. Лук'янова, Н. Постригар, О. Аніщенко, О. Василенко, І. Фольварочного. Педагоги здебільшого досліджують теоретичні та прикладні аспекти організації освіти дорослих, дидактичні прийоми особистісного розвитку того, хто навчається. О. Аніщенко виокремлює певні тренди (панівні тенденції) у галузі освіти дорослих, серед яких, зокрема, навчання впродовж життя, онлайн освіта, внутрішньофірмове навчання, підготовка педагогів і персоналу для організації освіти дорослих [1].

Недостатньо розробленими й актуальними, на нашу думку, є соціологічні аспекти вивчення соціальних запитів щодо освіти дорослих, потреб і мотивації щодо її одержання, можливих бар'єрів для реалізації цієї концепції в українському суспільстві, індивідуальних і соціальних функцій такої освіти.

Функціонуванню інституту освіти та його ролі в суспільстві присвячено праці Е. Дюркгайма, П. Сорокіна, Т. Парсонса, М. Вебера, П. Бурдьє й ін. Серед соціологів, які досліджують цю проблематику, варто відзначити Е. Корольову, Г. Козловську.

На думку Е. Корольової, освіта дорослих у сучасному суспільстві відіграє компенсаторну роль, тобто бере на себе корекцію різноманітних негативних ефектів, поряд із цим є відповіддю на виклики інформаційного суспільства й потреби сучасної людини [5].

Г. Козловська зазначає, що варто розмежовувати поняття «продовжена освіта» (continuing education) і «навчання протягом життя» (lifelong learning). Термін «продовжена освіта» з'явився на початку 80-х років як відповідь на запити ринку праці. У той час людина розглядалася як «економічна істота», а освіта – як інвестиція в людський капітал. Стосовно поняття «навчання протягом життя», що з'явилося в 60-х роках, то воно із самого початку мало гуманістичні традиції. Усі люди розглядаються як здатні до навчання, розвитку своїх потенційних можливостей у будь-якому віці [4].

Освіта дорослих є складником освіти впродовж життя, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки [2, ст. 18].

Л. Брайсон освіту дорослих визначив як усі дії з освітньою метою, які здійснюються дорослими людьми поза робочим життям [13, с. 7].

Навчання й освіта дорослих – це практика навчання та просвіти дорослих, що здійснюється після завершення офіційної (або формальної, основної) освіти й виходу людини на ринок праці (під офіційною мається на увазі шкільна, професійно-технічна або вища освіта). Навчання для дорослих розуміється як використання всіх форм освіти на всіх рівнях, які дають змогу дорослим особам із закінченою формальною освітою набути нові компетенції або ж поглибити професійні знання й навички [12].

Як зазначає Е. Круглова, навчання дорослих має кілька характеристик, які відрізняють його від навчання на попередніх етапах: більше значення практичного складника, вже достатньо багатий запас знань і досвіду, вторинність соціальної ролі «учень» щодо інших ролей, більш високий рівень відповідальності й самоорганізації [6].

Аналізуючи освіту дорослих як об'єкт дослідження соціології, варто виділяти певні складники, що потребують теоретичної інтерпретації. На нашу думку, такими можуть бути суб'єкт освіти, мотиви й мета одержання такої освіти, форми й типи освіти дорослих, бар'єри, що можуть перешкоджати успішній реалізації, та функції такої освіти на особистісному й соціальному рівнях.

Суб'єктами освіти дорослих є все доросле населення, яке має навчальні потреби та реалізовує їх у різних формах. Категорії «дорослий», «дорослість» є важко інтерпретованими та неоднозначними. Щодо вікових критеріїв, то більшість дослідників називають 20–22 роки (деколи 18 років) початком цього періоду. Однозначно можна сказати, що доросла людина – це особистість, що досягла певного рівня розвитку, одержала освіту, знання та навички, що дають змогу адаптуватися в соціумі. Соціологічне дослідження суб'єктів освіти дорослих може полягати у вивченні запитів різних соціальних груп залежно від певних характеристик, кількості осіб, що планують здобувати другу вищу освіту чи підвищувати кваліфікацію. Усіх суб'єктів можна розділити за критеріями, що визначатимуть їхні навчальні потреби:

- 1) демографічні (стать, вік, сімейне становище, стан здоров'я);
- 2) географічні (місце проживання, особливості місцевості, віддаленість від закладів освіти);
- 3) професійні та освітні (належність до певної професії, що потребує, наприклад, постійного підвищення кваліфікації; наявність чи відсутність базової освіти для реалізації своїх професійних обов'язків);

4) матеріальне становище й соціальний статус (рівень доходів, наявність постійного місця праці, наявність громадянства чи реєстрації за місцем проживання).

На нашу думку, групами, що мають потенційно найвищі запити одержання освіти в дорослому віці, є особи, що не мають постійного місця праці чи зареєстровані в центрах зайнятості, іммігранти чи внутрішньо переміщені особи, жінки, які перебували у відпустці по догляду за дитиною, люди, які досягли пенсійного віку й у зв'язку з цим утратили місце праці.

Виділяють різні форми освітнього процесу дорослих:

– формальна (освіта в навчальному закладі, результатом якої є одержання диплома та певного рівня кваліфікації). Джерелами такої освіти можуть бути університети третього віку, інститути післядипломної освіти чи відділення при традиційних освітніх закладах);

– неформальна (структурована й обмежена часом і завданням навчальна діяльність поза навчальними закладами). Це можуть бути різного роду курси, майстер-класи, просвітницькі зустрічі при музеях чи бібліотеках, воркшопи¹ тощо. При цьому особистість сама визначає мету й терміни її досягнення, обирає шлях і методи одержання певного набору знань і навиків, виходячи з власних мотивів і вимог соціуму;

– спонтанна (не обмежене в часі, не структуроване одержання знань і навичок у процесі повсякденної комунікації й діяльності). Основним джерелом такої освіти є спілкування та сприйняття інформації з різних джерел, у тому числі ЗМІ чи соціальних мереж.

Окрім цього, виділяють типи освіти дорослих залежно від того, хто є платником таких послуг: особа, роботодавець (організація) чи держава (через уповноважені органи).

У Законі України «Про освіту» зазначено, що складниками освіти дорослих є післядипломна освіта; професійне навчання працівників; курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації; безперервний професійний розвиток; будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою. Особа має право на вільний вибір закладу освіти, установи, організації, іншого суб'єкта освітньої діяльності, видів, форм, темпу здобуття освіти й освітньої програми в межах здобуття освіти дорослих [2, ст. 18].

Головна відмінність безперервної освіти дорослих лежить у галузі освітніх технологій і пов'язана з тим, що дорослі, як правило, мають уже як досвід освітньої діяльності, так і навички практичної роботи. Їхні запити більш конкретні й прагматичні, коли мова йде про програми професійної освіти. Крім того, на відміну від освіти дітей і молоді, освіта дорослих має особливі вимоги до організації навчання. Як правило, воно має жорсткі тимчасові рамки, оскільки або протікає одночасно з трудовою діяльністю або відрив від трудової діяльності повинен бути гранично стислий за термінами [9, с. 25].

Цікавим, на нашу думку, є емпіричне дослідження у сфері неформальної освіти дорослих, проведене в жовтні-грудні 2010 ГО «Жіноча Професійна Ліга» в Полтавській і Львівській областях. Автори доходять висновку, що доступність освітніх послуг для дорослих, неформального навчання зокрема, є одним із засобів для подолання бідності, покращення рівня якості життя в Україні. Визначено, що серед постачальників неформальних освітніх послуг для дорослих є недержавні некомерційні організації, які зареєстровані як громадські організації, міжнародні й українські благодійні фонди, центри тощо [7].

Предметом соціологічного дослідження є соціалізація особистості, в тому числі вторинна, під якою можна розуміти адаптацію до суспільства та його змін різних вікових груп. Актуальним сьогодні є вивчення входження людиною в нові соціальні ролі й інтеріоризація нового соціального статусу, пов'язана, зокрема, з досягненням пенсійного віку. Одним зі шляхів цього є одержання освіти.

Специфічною формою освіти дорослих є установи, що виникли відносно недавно та передбачають залучення осіб передпенсійного й пенсійного віку до спільної навчально-дозвілдової діяльності. Це так звані «університети третього віку», навчання в яких має специфічний характер і містить у собі здебільшого соціальні функції, в тому числі адаптації, спілкування, соціальної взаємодії. Т. Скорик провів експериментальне дослідження, в рамках якого опитано 90 слухачів Університету третього віку, які відвідували заняття протягом двох навчальних років у м. Чернігові. 62% слухачів зазначили, що знання та навички поглибилися й розширилися після навчання; решта слухачів указала, що рівень їхніх знань і навичок не змінився, але їм цікавий сам процес колективного спілкування й обговорення; 98,3% опитаних відмітили позитивний вплив навчання на рівень самооцінки, вони стали більш упевнено себе почувати в сучасному соціумі, особливо це пов'язують із набутими навичками користувача ПК та мережею Інтернет; 96,7% респондентів задоволені навчанням, відмічають підвищення емоційного тону, бажання мати привабливий зовнішній вигляд, більш продуктивну організованість їхнього вільного часу [11].

Одним із соціологічних аспектів вивчення освіти дорослих є виокремлення мотивів, що є рушійною силою цього процесу. Варто зазначити, що сучасна освітня реформа одним із концептуальних завдань декларує «навчити вчитися». Це означає зміну освітньої стратегії з передачі готових знань, формул вирішення того чи іншого завдання до набуття навиків постійного пошуку способів самовдосконалення та саморозвитку.

¹ Воркшоп – навчальний захід (нарівні із семінарами, курсами, майстернями), на якому учасники отримують знання самостійно. Дослівний переклад терміна – «робоча майстерня».

Виокремлюють три типи дорослих, які навчаються:

- 1) дорослі, орієнтовані на мету (навчання для досягнення чітких цілей);
- 2) дорослі, орієнтовані на діяльність (навчання для набуття знань, розширення соціальних контактів);
- 3) дорослі, орієнтовані на навчання (прагнуть набувати знання заради знань) [8].

Загалом мотиви одержання додаткової освіти дорослими можна розділити на зовнішні (або незалежні від індивіда) та внутрішні (що є його усвідомленими потребами)

До зовнішніх, на нашу думку, можна зарахувати:

- вимоги законодавства до певного типу професії чи посади;
- вимоги самої організації, де працює індивід, пов'язані з одержанням нових знань чи документа, що підтверджує кваліфікацію;
- розвиток економіки та вимоги ринку праці до конкретної професії;
- наявність вакантних місць і рівня безробіття конкретного регіону чи населеного пункту.

До основних внутрішніх мотивів одержання освіти дорослими варто зарахувати:

- бажання отримати нові знання, вміння та навички;
- розширити коло соціальних контактів і зв'язків;
- внутрішній саморозвиток і самовдосконалення;
- одержання нової професії;
- зміна соціального статусу;
- підвищення самооцінки чи оцінки з боку членів референтної групи або авторитетів;
- бажання збільшення прибутку/заробітної плати;
- бажання швидко адаптуватися до змін у суспільстві;
- ресоціалізація (одержання нових знань і навичок після перебування в місцях позбавлення волі тощо).

З'ясування мотивів, що є рушійною силою одержання освіти дорослих, може стати об'єктом емпіричного соціологічного дослідження поряд із виявленням соціальних запитів та очікувань у цій сфері.

Соціальне значення й роль освіти дорослих проявляється в низці функцій. О. Огієнко виділяє основні з них: соціальну (метою якої є надання людям рівних соціальних шансів і розширення їхніх можливостей); економічну (дає змогу покращувати професійну та індивідуальну компетентність людини, підвищувати якість її трудової діяльності й економічної мобільності); культурну (забезпечує формування естетичних і моральних цінностей, уявлень про світ і суспільство); політичну (сприяє обговоренню політичних проблем, розвитку плюралізму думок та участі населення в прийнятті рішень, становленню демократії, розвитку політичної культури) [10].

Ці функції можуть реалізовуватися на індивідуальному, груповому та суспільному рівнях і в кінцевому підсумку впливати на соціальні зміни та розвиток. Такий вплив можливий через розвиток активності, самостійності, підприємливості особистостей, що дає можливість їм реалізуватися в місцевому самоврядуванні, громадському житті чи державному управлінні, відкрити власну справу, залучатися до здорового способу життя й уникати проявів девіантної поведінки.

Варто зазначити, що, беручи участь у процесі освіти дорослих, учасники можуть зіткнутися з певними бар'єрами (перешкодами, труднощами), а саме:

- економічними (відсутність коштів, висока вартість і територіальна віддаленість освітніх програм);
- інституційними (недостатність пропозиції освітніх програм або їх відсутність, недоліки умовах зарахування, невідповідна організація/керівництво, консультування в процесі навчання);
- особистісно-психологічними (недостатність мотивації та диспозицій до одержання навчання, низька самооцінка).

У поле зору соціологів потрапляє багато інших практичних завдань, зумовлених логікою розвитку системи освіти дорослих. Серед них:

- моделі освіти, їх відповідність потребам суспільства, зокрема в підготовці фахівців для різних сфер життя;
- вивчення асиметрії, дисфункції й диспропорції в підготовці кадрів;
- якість професійної підготовки фахівців і рівень їхньої конкурентоспроможності;
- стимули й мотивації до отримання освіти в різних соціальних груп населення в умовах реалізації ринкової моделі економічного та соціального розвитку суспільства;
- закономірності взаємодії освіти, навчання й виховання з громадянським суспільством [5].

Висновки. Отже, нами визначено можливості та напрями соціологічного дослідження освіти дорослих, окреслено предметне поле соціології в цій сфері, а саме вивчення форм, основних мотивів одержання такої освіти, соціальних функцій і запитів різних категорій населення, а також бар'єрів, що можуть перешкоджати реалізації принципу неперервності освіти.

Marusiak T. Adult education: sociological aspects

The main purpose of the article is to study the features of the sociological approach to lifelong learning, to outline the possibilities and aspects of adult education studying in terms of sociology. Adult learning and education is an adult learning and education practice that takes place after completion of official (or formal) education and entry into the labor market. Analyzing adult education as an object of study in sociology, it is necessary to distinguish certain components that need theoretical interpretation. In our opinion, these may be: the subject of education, the motives and purpose of obtaining such education, forms and types of adult education, barriers that may impede the successful implementation and function of such education at the personal and social levels. All subjects are proposed to be divided according to criteria that will determine their educational needs: demographic, geographical, professional and educational, financial status and social status.

The concepts and main forms of adult education are defined. The main external and internal motives for obtaining such education are outlined. The main internal motives for adult education include: the desire to acquire new knowledge, skills and abilities; expand the range of social contacts and connections; internal self-development and self-improvement; getting a new profession; change of social status; raising self-appraisal or appreciation by members of the reference group or authorities; the desire to increase profits/wages; the desire to adapt quickly to changes in society; re-socialization (gaining new knowledge and skills after being imprisoned, etc.). Finding out motives that are the driving force behind adult education can be the subject of empirical sociological research along with identifying social inquiries and expectations in the field.

Key words: education, lifelong learning, adult education, learning motivation, sociology of education.

Література:

1. Аніщенко О. Тренди освіти дорослих: реалії та перспективи. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія «Педагогіка»* : збірник наукових праць / за ред. І.П. Аносова. Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. № 2 (15). С. 155–160.
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 20.08.2019).
3. Кищенко О.Я. Посткласична освіта як складова розвитку демократичного. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : збірник наукових праць. 2010. № 11. URL: <http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.11.116.pdf> (дата звернення: 10.08.2019).
4. Козловська Г.В. Безперервна освіта в Європі та Україні: Соціологічний аналіз. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія «Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління»*. 2008. № 7. С. 13–20.
5. Королева Е.Г. Социальный контекст в изучении проблем образования. *Человек и образование*. 2009. № 3 (20). С. 81–85.
6. Круглова Е.Л. Образование взрослых: взгляд социолога. *Дискуссия : журнал научных публикаций*. 2015. № 7 (59). С. 97–101.
7. Лазоренко О.О., Колишко Р.А. Аналітичний звіт дослідження у сфері неформальної освіти дорослих у пілотних областях в Україні: Полтавська та Львівська область. Київ, 2010. 84 с.
8. Лук'янова Л.Б. Особливості мотивації навчання дорослого. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Педагогічні науки»*. 2013. Вип. 1.40. С. 52–55.
9. Мониторинг непрерывного образования: инструмент правления и социологические аспекты / авт. коллектив : С.А. Беляков и др. ; науч. рук. А.Е. Карпухина ; Центр мониторинга человеческих ресурсов, Акад. нар. хозяйства при Правительстве РФ, Нац. фонд подгот. кадров. Серия «Мониторинг. Образование. Кадры». Москва : МАКС Пресс, 2006. 339 с.
10. Огієнко О.І. Генезис дефініції «освіта дорослих» у зарубіжних дослідженнях. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2008. Вип. 19. Ч. 2. С. 113–120.
11. Скорик Т.В. Соціально-педагогічний ефект університету третього віку. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (6). С. 470–473.
12. Якою має бути політика навчання дорослих в Україні? Аналітичний документ підготовлено під егідою Української сторони Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС за сприяння Європейського Союзу і Міжнародного фонду «Відродження» у рамках проекту «Громадська синергія». URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Navchannya_doroslyh_v_Ukrayini.pdf (дата звернення: 10.08.2019).
13. Merriam S., Brockett, R. *The Profession and Practice of Adult Education: An Introduction*. San Francisco: Jossey-Bass, 1997. 400 p.